

SYMPOZJA KAZIMIERSKIE
POŚWIĘCONE KULTURZE
ŚWIATA PÓŹNEGO ANTYKU
I WCZESNEGO
CHRZEŚCIJAŃSTWA
III

TOWARZYSTWO NAUKOWE KUL

SYMPOZJA KAZIMIERSKIE

**POŚWIĘCONE KULTURZE
ŚWIATA PÓŹNEGO ANTYKU
I WCZESNEGO
CHRZEŚCJAŃSTWA**

III

pod redakcją
Bożeny Iwaszkiewicz-Wronikowskiej
Daniela Próchniaka

Lublin
Towarzystwo Naukowe
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

**BISKUP I JEGO ROLA
W KSZTAŁTOWANIU MIASTA PÓŻNOANTYCZNEGO**

WPROWADZENIE*

Niepostrzeżenie „Sympozja Kazimierskie” poświęcone kulturze świata późnego antyku i wczesnego chrześcijaństwa” wrastają w pejzaż nauki polskiej. Są okazją do wymiany poglądów między przedstawicielami różnych środowisk humanistów z całej Polski. Wielka to zasługa organizatorów z Katedry Historii Sztuki Starożytnej i Wczesnochrześcijańskiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Referaty zaprezentowane na piątym¹ już z tego cyklu spotkaniu, które odbyło się w dniach od 5 do 7 października 2001 roku, objęły szeroki zakres geograficzny i chronologiczny. Znalazły w nich odbicie metody badawcze właściwe różnym dyscyplinom: historii Kościoła, archeologii, historii sztuki, krytyce tekstu, epigrafice i najszerzej pojętej historii. Przedmiotem uwagi uczestników spotkania były trzy kontynenty: Europa, Afryka i Azja. Wykroczyliśmy poza granice imperium rzymskiego, czego przykładami są Armenia i Nubia, obecne w wystąpieniach referentów. Zwłaszcza Nubia cieszy się w Polsce zainteresowaniem licznych archeologów, zapewniających badaniom nad dziejami tej krainy obsadę klasy światowej.

Cała późna starożytność ożyła w trakcie obrad. Warto przy tym zwrócić uwagę na odejście od tradycyjnych kryteriów językowych, dotyczących źródeł: *pars Graeca* i *pars Latina* były w wystąpieniach referentów przemieszane i połączone w swego rodzaju retrospektywnym ekumenizmie.

Formuła obrad, obejmująca obok referatów także komunikaty młodych adeptów nauki, wydaje się trafna, a komunikaty rzetelne i ciekawe. W sumie było to spotkanie, które pod względem poziomu prezentacji i wagi poruszanych zagadnień śmiało można porównać z niejednym kongresem międzynarodowym.

* Jako tekst wprowadzający do III tomu *Sympozjów Kazimierskich* pozwoliliśmy sobie wykorzystać *Podsumowanie obrad V Sympozjum Kazimierskiego (5–7 X 2001)* autorstwa profesora Adama Łukaszewicza.

¹ Materiały z czterech pierwszych Sympozjów, które odbyły się w latach 1995–2000, zostały opublikowane jako I i II tom *Sympozjów Kazimierskich poświęconych kulturze świata późnego antyku i wczesnego chrześcijaństwa* (Lublin 1998 i 2001).

Czy rzeczywiście przez te trzy dni przyczyniliśmy się do jakiegoś uchwytne go postępu nauki? Trudno byłoby udowodnić tak śmiało twierdzenie. Jednak z pewnością nie straciliśmy czasu. Dyskutowaliśmy rzeczowo, krytycznie i w duchu życzliwego dążenia do prawdy².

Uderzającą cechą wszystkich wystąpień była oryginalność prezentowanych badań, świadcząca o niezmiennie wysokiej klasie polskich badań starożytnych. Hasłem wywoławczym był „biskup”, ale przecież postać biskupa to symbol hierarchii kościelnej: wokół niej ogniskuje się struktura Kościoła. Mówiliśmy więc w rzeczywistości o dziejach Kościoła i o jego znaczeniu w środowisku miejskim. Dodajmy, że to właśnie przede wszystkim środowisko miejskie jest uchwytne dla nas areną rozwoju społeczności chrześcijańskiej w owych czasach.

Czy udało nam się określić rolę biskupa w kształtowaniu miasta późnoantycznego? Na pewno nie całkowicie można było zrealizować tak ambitne zadanie. Jednak dokonaliśmy wnikliwego przeglądu obszernego materiału źródłowego. Nie ulega wątpliwości, i wynika to ze wszystkich prawie wystąpień, że biskupi byli prawdziwymi przywódcami społeczności miejskich, i to przywódcami nie tylko religijnymi. Ich ambicją była często działalność budowlana, choć fundusze, nieodzowny *nervus rerum*, płynęły raczej z kasy państwowej, a tylko niekiedy z przedsiębiorczych działań samego biskupa. Biskupi nauczali i pouczali, a czasem nawet sterowali podległą im społecznością. W naszych rozważaniach pojawił się nawet termin „socjotechnika”. Biskupi tacy jak Paulin z Noli byli szlachetnymi i dobroczynnymi idealistami. Natomiast biskupi tacy jak Atanazy z egipskiej Aleksandrii byli nie tylko aktywnymi pasterzami, ale także niespokojnymi i groźnymi dla przeciwników przywódcami ludności. Atanazego cechowała przy tym niezwykła wytrwałość, wręcz niezłomność w obronie zasad, które uznał za fundament wiary.

Biskupi kształtowali oblicze miast, ale i sami należeli do ukształtowanego już miasta późnoantycznego, dziedziczącego spuściznę grecko-rzymskiej *polis* i rzymskiego *municipium*. W tym świecie kościoły sąsiadowały ze świątyniami dawnych bogów, a sąsiadów z tej samej ulicy dzieliły nieraz gwałtowne antagonizmy religijne. Mimo szerokiego rozrzutu geograficznego analizowanych przykładów, widzimy w świecie późnego antyku zdumiewającą jedność zjawisk i problemów, podobieństwo wzorów, uniwersalizm religijny i polityczny. W społeczeństwie późnoantycznym dalekowzroczność i wielkie zamysły sąsiadowały z krótkowzrocznością, nepotyzmem i zacietrzewieniem. Jeśli coś zdecydowanie różni tamten późnoantyczny świat od naszego, to chyba przede wszystkim znacznie głębiej przemyślany stosunek do duchow-

² Przebieg dyskusji udało się zarejestrować na taśmie magnetofonowej tylko we fragmentach. Za jej odczytanie i spisanie organizatorzy wyrażają niniejszym podziękowanie panu Stanisławowi Żórawskiemu, studentowi archeologii w UMCS.

wości i subtelne konstrukcje myślowe oparte często na kryteriach czysto estetycznych, na symbolizmie sięgającym od teologii po sferę prozaicznej codzienności. Spory religijne, w które obfitowała późna starożytność, odbijały się nie tylko w piśmiennictwie, w sztuce i w wewnętrznym życiu Kościoła, ale wdierały się także w życie codzienne szerokich rzesz ludzkich.

Znaczna część referatów dotyczyła zagadnień sztuki i architektury. Nie ograniczaliśmy się jednak tylko do tak zwanej archeologii chrześcijańskiej. Już sam ten termin kryje zresztą w sobie pewne uproszczenie, sygnalizuje ogrodzenie otaczające wydzieloną połąć dziejów kultury. Po obu stronach owego ogrodzenia spotkać można ciągle zwolenników takiego podziału. Nie brak wśród nich epigonów Gibbonowskiego ujęcia Antyku. Według nich chrześcijaństwo jest antytezą starożytności. W ukrytej w ich podświadomości anachronicznej wizji róże ciągle sypią się na dekadencckich, ale pięknych ostatnich pogan, a surowi i ascetyczni chrześcijanie nieodmiennie gardzą urodą Grecji i Rzymu.

W rzeczywistości jednak nie było tak drastycznego podziału, a chrześcijaństwo, mimo swego nowatorstwa stanowiło integralną część kultury antycznej, nie antytezę a dopełnienie i rozwój. Nasze spotkanie przyniosło szereg kolejnych dowodów tej trudnej, ale owocnej symbiozy. Pozwoliło nam też lepiej zrozumieć społeczność miejską młodego jeszcze chrześcijańskiego świata.

Adam Łukaszewicz

LISTA UCZESTNIKÓW V SYMPOZJUM

1. Arkadiusz ADAMCZUK
2. Marek BARAŃSKI
3. Monika BRYL
4. Ryszarda BULAS
5. Ks. Antoni DĘBIŃSKI
6. Grzegorz FILIPOWICZ
7. Halina GAJEWSKA
8. Tadeusz GOŁGOWSKI
9. Kazimierz ILSKI
10. Bożena IWASZKIEWICZ-WRONIKOWSKA
11. Agnieszka JANCZAK
12. Elżbieta JASTRZĘBOWSKA
13. Maciej JONCA
14. Zygmunt KALINOWSKI
15. Józef Cezary KAŁUŻNY
16. Zsolt KISS
17. Ks. Ryszard KNAPIŃSKI
18. Małgorzata KOZŁOWSKA
19. Sebastian ŁAŃCUCKI
20. Magdalena LAPTAS
21. Adam ŁUKASZEWICZ
22. Monika MALEC
23. Małgorzata MARTENS-CZARNECKA
24. Jolanta MŁYNARCZYK
25. Ks. Józef NAUMOWICZ
26. Elżbieta PACHAŁA
27. Ks. Jerzy PAŁUCKI
28. Jan Stanisław PARTYKA
29. Marcin PAWLAK
30. Daniel PRÓCHNIAK
31. Anna RADZKA
32. Bożena ROSTKOWSKA
33. Ida RYL-PREIBISZ

-
34. Ilona SKUPIŃSKA-LØVSET
 35. Maria STANEK
 36. Anna SZEWCZYK
 37. Ks. Mariusz SZRAM
 38. Lech TRZCIONKOWSKI
 39. Ewa TATAR-PRÓCHNIAK
 40. S. Marta ZIÓŁKOWSKA
 41. Stanisław ŻÓRAWSKI
 42. Bogdan ŻURAWSKI
 43. Ks. Antoni ŻUREK

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	7
Wprowadzenie (<i>Adam Łukaszewicz</i>)	11
Lista uczestników V Sympozjum	14
Ks. Antoni DĘBIŃSKI, Biskup i życie gminy chrześcijańskiej w mieście późnoantycznym	17
Bożena IWASZKIEWICZ-WRONIKOWSKA, Rola biskupów jako fundatorów budowli w procesie chrystianizacji Rzymu	25
Ks. Jerzy PAŁUCKI, Teologiczna interpretacja działalności budowlanej św. Paulina z Noli	43
Marcin PAWLAK, Patroklus, biskup Arles w latach 412–426, zaufany człowiek Konstancjusza III	53
Maria STANEK-ŁYSIK, Lokalizacja zespołów biskupich w miastach wczesnochrześcijańskiej Prowansji	61
Ks. Antoni ŻUREK, Wpływ św. Cezarego († 542/3 r.) na życie i kształt miasta Arles	77
Józef Cezary KALUŻNY, Biskup Apolinary. Słów kilka o ikonograficznym przesłaniu mozaiki z apsydy Bazyliki San Apollinare in Classe	89
Kazimierz ILSKI, Rola i funkcje biskupów nad Dolnym Dunajem	103
Halina GAJEWSKA, Biskupstwo w Tomis i jego rola w kształtowaniu miast późnoantycznej Scytii Mniejszej	109
Daniel PRÓCHNIAK, Inwestycyjna działalność biskupów i katolikosów armeńskich	131
Elżbieta JASTRZĘBOWSKA, Lokalizacja i datowanie katedry w Efezie	163
Ilona SKUPIŃSKA-LØVSET, Miasta bez rzeźb. Konsekwencje zerwania z antyczną tradycją zdobienia miejsc publicznych	179
Jolanta MLYNARCZYK, Hippos i Diocezarea. Stolice biskupie <i>Palestinae Secundae</i> w źródłach archeologicznych	193
Adam ŁUKASZEWICZ, Ostatni ślad Atanazego	209
Zsolt KISS, Czy „budowla teatralna” na Kôm el-Dikka (Aleksandria) służyła do kultu?	215
Jan Stanisław PARTYKA, Źródła historyczne i legendy dotyczące działalności biskupów Hermopolis Magna (Szmun)	225
Marek BARAŃSKI, Czy można określić rolę biskupów Hermopolis Magna (Szmun) w kształtowaniu miasta?	237
Andrzej FREJLICH, Biskupi i klasztory w Bizancjum w okresie do ustania sporów ikonoklastycznych	247
Małgorzata MARTENS-CZARNECKA, Portrety biskupów nubijskich	255

12150 W.